УЎТ: 334.722

Хизматлар соҳасини ривожлантириш – муҳим стратегик вазифаларни ҳал этишнинг асосий омили
Развитие сферы услуг – ключевой фактор в решении важных стратегических задач
Development of the service sector is a key factor in solving important strategic tasks

Юлдуз УРУНБАЕВА,
СамИСИ и.ф.ф.ф.док., доцент.

Аннотация

Мақолада хизмат кўрсатиш соҳасининг мазмун-моҳияти ҳамда уни жадал ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамиятига алоҳида тўхталиб ўтилган.

В статье подчеркивается сущность сферы услуг и социально-экономическое значение ее стремительного развития.

The article emphasizes the essence of the service sector and the socio-economic importance of its rapid development.

Турмуш фаровонлигини ошириш ҳар қандай иқтисодий тизимнинг муаммолари марказида туради ва ижтимоий-иқтисодий соҳасидаги барча ислоҳотлар замирида мазкур масалани ечиш ётади. Шу боис турмуш даражасига оид муаммолар қадим замонлардан бери кўп иқтисодчиларнинг эътиборини жалб этиб келади. Ижтимоий фаровонлик ва аҳоли турмуш даражаси назариясини шаклланишида А.Смит, В.М. Жеребин, А.Н. Романов, Н.А. Горелов[1] каби иқтисодчи олимлар улкан ҳисса қўшган. Уларнинг назарий ёндашув ва қарашларисиз аҳоли фаровонлиги ва турмуш даражаси тўғрисида замонавий илмий қарашлар тизимини яратиш қийин бўлар эди.

Соҳадаги назарий изланишлар натижасида аҳоли турмуш даражасини оширишга оид муаммоларни ечишда инсоният тараққиётнинг ҳозирги босқичида учта муҳим хусусиятни таъкидлаб ўтмоқ жоиз.

Биринчиси, глобаллашувнинг жадаллашиб бориши, миллий иқтисодиётлар интеграциясининг тобора кучайиши, жаҳон миқёсида товарлар, хизматлар ҳамда меҳнат бозорларининг ташкил топиши ҳар бир мамлакат аҳолиси турмуш даражаси ва сифатини шакллантиришда катта таъсир кўрсатмоқда.

Иккинчиси, экологик муаммоларнинг кескинлашиб боришидир. Иқтисодиётнинг жадал суръатлар билан ривожлантириш мақсадида ресурслардан фойдаланишда миллий ва халқаро экологик хавфсизликни таъминлаш, ҳозирги ва келажак авлодларнинг манфаатлари тенглигини таъминлайдиган барқарор ривожланиш концепциясига риоя қилиш заруратини туғдирмоқда.

Учинчиси, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти моделининг шаклланиб бораётганлигидир. Тақсимотда социал адолат тамойилларининг кучайиб

Калит сўзлар: аҳоли турмуш даражаси, турмуш сифати, пандемия, талаб, истеъмол, аҳоли жамгармаси, иш ҳақи, аҳоли даромадлари.

[1] Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. / Пер.с.англ. Е.М.Майбурда.- М., 1993. - С.572.; Жеребин В.М., Романов А.Н. Уровень жизни населения. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002.- С 224.; Горелов Н.А.и др. Политика доходов и качество жизни населения: Учеб. пособие. - СПб.: Питер, 2003.- С 653.

бораётгани, айнан оқилона ижтимоий сиёсат иқтисодий ривожланишнинг бош омилига айланаётганини эътиборга олиш лозим. Бу аҳолининг эҳтиёжманд қатламлари ва ижтимоий заиф гуруҳларини (ногиронлар, ёшлар, аёллар) қўллаб-қувватлаш ва бозор стихиясидан ҳимоялашни тақозо этади. Ўз навбатида, турмуш даражасининг юксалиши аҳолининг меҳнат ва ижтимоий фаолиятини кучайтиради, ишлаб чиқаришда инсон омилининг роли ва аҳамияти тобора кучайиб боради.

Хизмат кўрсатиш соҳаси тармоқларини модернизациялаш ва янгидан жиҳозлаш, малакали кадрлар билан таъминлаш асосида сифатни ошириш, ассортиментни кенгайтириш ва ҳажмни кўпайтириш аҳоли эҳтиёжларини тўлиқроқ қондиришнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Америкалик олим А.Маслоу пирамидасида физиологик (моддий) эҳтиёжларга муҳимлиги нуқтаи назаридан биринчи ўрин берилган[2]. Шубҳасиз, бундай эҳтиёжлар ижтимоий тизим шакли ва ишлаб чиқариш кучлари тараққиёти даражасидан қатъий назар ҳар қандай жамият учун хос. Инсонлар онгли ҳаракатланувчи тирик мавжудот сифатида, энг аввало, озиқ-овқат истеъмол қилиши, кийиниши, бошпанага эга бўлиши шарт. Сўнгра улар таълим, маданият, санъат, саёҳат ва ҳоказолар билан машғул бўлиши мумкин. А.Маслоунинг пирамидасида турли хил ижтимоий хизматларга бўлган эҳтиёжлар ҳам муҳим ўрин эгаллаган. Лекин аҳоли даромадлари ва турмуш даражаси ошиб борган сайин хизматларга бўлган эҳтиёжи моддий неъматларга нисбатан тез суръатлар билан ривожланади. Эҳтиёжларнинг ошиб бориши ва такомиллашуви аҳоли бандлигида хизматлар улушининг доимий тарзда ошиб боришида ўз ифодасини топади.

Иқтисодий фаол аҳоли маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш бўйича ишчи кучи талабини қондирувчи аҳолининг маълум бир қисми ҳисобланади. Бу эса иқтисодий ўсиш суръатига иш билан бандлик муаммоларини ҳал қилишга алоҳида замин яратади. 2020 йилда иқтисодий фаол аҳоли 1585,4 минг нафарни ташкил этиб, 2018 йилга нисбатан 0,9 фоизга ўсган.

2018 йилда иқтисодиётда банд аҳолининг 50,6 фоизи, яъни, 740,5 минг нафар киши ишлаб чиқаришда, 49,4 фоизи, яъни, 722,9 минг нафари хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият юритган. 2020 йилда иқтисодиётда банд аҳолининг 51,2 фоизи, яъни, 722 минг нафар киши ишлаб чиқаришда, 48,8 фоизи, яъни, 688,9 минг нафар киши хизмат кўрсатиш соҳасида банд бўлган.

Самарқанд вилоятида аҳолининг соҳа ва тармоқлар бўйича бандлигини ошириш имкониятлари ва истиқболларини баҳолаш мақсадида республика кўрсаткичлари билан таққослаб кўришни лозим топдик. Натижада вилоятда хизмат кўрсатиш соҳасининг аҳоли бандлигини таъминлашда республикага нисбатан пастроқ даражалигини кўрсатди.

Вилоятда қишлоқ хўжалигида банд аҳоли улуши мамлакат бўйича ўртача кўрсаткичларга нисбатан 0,9 пунктга юқори. Бироқ қишлоқ хўжалигининг моддий-техник базаси мустаҳкамланиб, меҳнат унумдорлиги ошиб бориши тармоқда банд аҳоли сони қисқариб бораверишига замин яратади. Агар Самарқанд вилоятида қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар улушини (27,8 фоиз) республика бўйича ўртача кўрсаткич даражасига етказсак (26,9 фоиз), ушбу тармоқларда 3,5 минг киши ишсиз қолади. Оқибатда улар хизмат кўрсатиш соҳасида ишга жойлашади.

Жамият тараққиётининг ҳозирги босқичида меҳнатга лаёқатли ва иқтисодий фаол аҳолини иш билан таъминлаш барча мамлакатлар учун энг долзарб, ўткир ижтимоий-иқтисодий муаммолардан бири ҳисобланади. Меҳнат ресурсларига жуда бой ва улкан меҳнат салоҳиятига эга бўлган Ўзбекистон учун ҳам аҳолини иш билан таъминлаш, меҳнат қилиш истаги бор ҳар бир индивиднинг ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этишига имконият туғдириб бериш анча мушкул.

Ўзбекистонда ишсизлик ва бандлик муаммоси мамлакатда юзага келган мураккаб демографик вазият билан ҳам чамбарчас боғлиқ. Аҳолининг табиий ўсиши даражаси юқори бўлган Ўзбекистонда балоғатга етган йигит ва қизлар ҳисобидан меҳнат ресурслари йилига 480-500 минг кишига кўпаймоқда[3].

Ўзбекистонда меҳнат бозорида ишчи кучи таклифи билан талаб ўртасидаги номутаносибликнинг асосий сабабларини аниқладик. Бизнинг назаримизда булар: биринчидан – илмий-техника тараққиёти натижасида ижтимоий меҳнат унумдорлигининг узлуксиз ошиб бориши; иккинчидан – ижтимоий ишлаб чиқаришда керагидан ортиқча яратилган иш ўринларининг барҳам топиши; учинчидан – мамлакатда юзага келган ва ҳозиргача маълум даражада сақланиб турган мураккаб демографик вазият.

Хизмат кўрсатиш соҳасининг аҳоли бандлигини таъминлаш, ишсизлик муаммосини ҳал этишдаги улкан имкониятлари мавжудлигини илмий жиҳатдан асослаш, истиқболларини аниқлаш лозим.

[2] http://www.ctntrforum.ru/Macro/Stat2 5.htm

[3] Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2018 йил маълумотлари.

Хизмат кўрсатиш аҳоли пул даромадларини кўпайтириш муаммосини ечишда ҳам фаол иштирок этувчи соҳа ҳисобланади. Яқин йилларгача хизмат кўрсатиш соҳасида банд бўлганлар сони ва уларнинг даромадлари моддий ишлаб чиқариш соҳасига нисбатан анча паст, деган нуқтаи назар ҳукмрон эди. Кейинги йилларда соҳада банд бўлганлар сони ва даромадлари нисбатан тезроқ ошиб борди ва қарашлар ҳам кескин ўзгарди. Хизмат кўрсатишнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётидаги, аҳоли даромадлари ва унинг турмуш даражаси кўрсаткичларини шакллантиришдаги ўрни ва аҳамиятига тўғри баҳо бериш соҳага бўлган эътиборни кучайтиради, юзага келган муаммоларнинг ечимини излаб топиш зарурати ва жараёнларини тезлаштиради.

Хизмат кўрсатиш соҳасининг аҳоли даромадларини шакллантиришнинг таркибий қисмларига ва уларни ташкил этиш манбаларига аниқликлар киритилиши муҳим аҳамият касб этмоқда. Ҳозирги шароитда хизмат кўрсатиш соҳасининг ва унда банд бўлганларнинг даромадлари таркибига қуйидагиларни киритиш мумкин:

– хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият олиб бораётган барча хўжалик субъектлари ҳамда якка тартибдаги тадбиркор(жисмоний шахс)ларнинг олаётган даромадларини;

– хизмат кўрсатиш соҳасида банд бўлган ёлланма ишчиларнинг шахсий меҳнати натижалари ва қобилиятига мувофиқ олган иш ҳақи миқдорини;

– хизмат кўрсатиш соҳасини бошқариш ва тартибга солишда банд бўлган давлат органлари ва тизилмалари ходимларининг иш ҳақларини;

– хизмат кўрсатиш соҳасида банд бўлган, лекин ижтимоий ҳимояга муҳтож ишчи-ходимларга нисбатан давлат томонидан кўрсатилган моддий ёрдамни;

– хизматлардан фойдаланиш натижасида аҳоли даромадларининг тежалиши ва харажатларнинг камайишини (аҳоли харажатларининг камайиши шунча миқдорда унинг даромадларининг кўпайганлигини англатади).

Аҳолига истеъмол учун таклиф этилаётган хизматлар ҳажмини жадал суръатлар билан ошириш, уларнинг сифатини ва аҳоли жон бошига тўғри келадиган миқдорини жаҳон андозалари даражасига кўтариш, Ўзбекистонда устувор вазифалар сифатида қаралаётган баркамол авлодни тарбиялаш, аҳоли турмуш тарзини такомиллаштириш, халқимизга фаровон яшаши учун муносиб шарт-шароитлар яратишдек[4] долзарб вазифаларни бажаришда муҳим роль ўйнайди. Ҳар томонлама етук, маданиятли, маърифатли баркамол авлодни тарбиялаш гояси аҳолининг моддий ва маънавий ноз-неъматларга ва хизматларга бўлган эҳтиёжини тўлароқ қондириш билан бир қаторда, унинг бўш вақтини кўпайтиришни ва ундан самарали фойдаланишни тақозо этади.

Дарҳақиқат аҳолининг бўш вақтини кўпайтириш, улар томонидан амалга ошириладиган аммо, самара келтирмайдиган вақт сарфларини бошқа хизмат кўрсатиш соҳалари томонидан қамраб олган ҳолда хизмат кўрсатиш аҳамиятлидир. Аммо, бундай вазифани ҳал этишда меҳнат билан банд аҳолининг иш ҳақини ошириш, меҳнат билан банд бўлмаганларга турли ижтимоий ресурслардан қилинадиган харажатлар миқдори ва уларни ўсиши билан боғлиқдир.

Фикримизча, савдо, умумий овқатланиш, алоқа, маиший хизмат, транспорт каби тармоқлар аҳолининг истеъмол харажатларини камайтириш, уй меҳнатидан озод қилиш, беҳуда ҳаракатларга барҳам бериш учун шарт-шароитлар яратиб берса ва шу тариқа аҳоли бўш вақтини кўпайтиришни таъминласа, спорт ва туризм, санаторий ва дам олиш масканлари, театр ва санъат саройлари бўш вақтни фойдали, мароқли ўтказиш, инсонни согломлаштириш ва маънавий дунёсини бойитиш, малака ва билимларини такомиллаштириш учун хизмат қилади.

Баркамол авлодни тарбиялаш[5] ва ишчи кучи сифатини ошириш мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий тараққиётида энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келмоқда. Ўзбекистоннинг халқаро меҳнат тақсимотидаги ўрни, мамлакатда ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматларнинг ички ҳамда ташқи бозорлардаги рақобатбардошлиги биринчи галда ишчи кучи сифати билан белгиланади. Ишчи кучи сифатини оширишда таълим хизматларининг роли ошиб бораётгани кузатилмоқда. Кейинги пайтларда инсон капитали, ишчи кучи сифати муаммоларига ва уларнинг самарали ечимларини излаб топишга бутун дунё, айниқса, иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатлар томонидан катта эътибор қаратилаётгани ҳам бежиз эмас.

Ривожланган мамлакатларда таълим самарадорли-

[4] 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини "Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили"да амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича илмий-услубий рисола.- Тошкент: Маънавият, 2017. – 156 б.

[5] Изоҳ: Шахсни маънавий-аҳлоқий шакллантириш, Ватан мустақиллигини мустаҳкамлаш, жамият ва давлат манфаатларига хизмат қилувчи, интеллектуал салоҳиятли, эркин фикрловчи шахсларни тарбиялашга қаратилган тарбиявий жараёнлар мажмуасидир. Баркамол авлодни тарбиялашдан мақсад – Давлат ва жамиятга хизмат қилувчи интеллектуал кадрларни вояга етказиш.

ги, тараққиётнинг 16 фоизи – моддий-техника базага, 20 фоизи – ахборот ресурсларига, 64 фоизи – инсон омилига боғлиқ[6]. Иқтисодий адабиётларда ҳам бу масалалар эътироф этилмоқда. Глобаллашув жараёнлари ва жаҳон бозоридаги ўта кескин рақобат барча компания ва фирмаларда ишчи кучи сифатини оширишни, персоналнинг юқори малакага эга бўлишини талаб этмоқда. Ҳозирги пайтда АҚШда юқори малакага эга ишчилар жами ишчиларнинг 45 фоизини, Германияда эса 55 фоизини ташкил этади[7]. Шунга қарамасдан компаниялар ва фирмалар ишчи кучи сифатини оширишга ва кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштиришга бўлган эътиборини сусайтирмайди.

Хизмат кўрсатиш соҳаси тармоқлари тизимининг аҳоли турмуш даражасига таъсирини ўрганиш мақсадида амалга оширган назарий тадқиқотларимиз бу соҳада бир қатор муҳим вазифаларни белгилаб олиш имкониятини берди:

– хизмат кўрсатиш соҳаси, унинг айрим тармоқлари ва аҳоли турмуш даражаси ҳамда сифати ўртасидаги ўзаро боғлиқликни очишга доир чуқур ва кенг қамровли илмий-тадқиқотлар олиб борилиши лозим. Ушбу вазифани бажариш хизмат кўрсатиш соҳаси ва унинг айрим тармоқларига макроиқтисодий таъсир кўрсатиш йўли билан аҳоли турмушини кўтариш имкониятларини сезиларли даражада оширади;

– хизмат кўрсатиш ва моддий ишлаб чиқариш соҳалари ўртасида мутаносибликни таъминлаш. Ушбу вазифа бажарилиши жараёнида хизматларнинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги ва аҳоли бандлигидаги улуши ривожланган мамлакатларга тобора яқинлашиб боради;

– кам таъминланган оилаларга хизматларни арзонлаштириш, бунда бозорни давлат томонидан тартибга солиш механизмларини ишлаб чиқиш;

– бепул хизматлар сифати устидан қаттиқ назорат чора-тадбирларини такомиллаштириш йўлларини белгилаш;

– аҳолини бўш вақтидан самарали фойдаланишга қаратилган хизмат турларини кўпайтириш ва ривожлантириш;

– хизмат кўрсатиш соҳасининг айрим тармоқларида (маиший хизмат, туризм ва спорт ва бошқалар) жисмоний ва маънавий жиҳатдан эскирган жиҳозлар ҳанузгача сақланиб қолган ва бу хизмат кўрсатиш фаолияти самарадорлиги ва хизматлар сифатига салбий таъсир кўрсатмоқда. Шу сабабли соҳа тармоқларида модернизация ва техник янгилашни кучайтириш;

– аҳолига хизмат кўрсатишни ташкил этиш учун, аввало хизмат кўрсатилаётган ҳудуддаги аҳолининг молиявий-иқтисодий ҳолати, харид қилиш қуввати, сервис хизматларига бўлган талаби ва бир қатор бошқа омиллар ўрганилиши, кўрсатиладиган хизматларнинг ҳажми ва турларини ҳам шунга асосланиб белгилаш;

– аҳолининг хизматларга бўлган талабини ҳисобга олган ҳолда хизмат ҳажмини ва турларини белгилаш;

– аҳолининг хоҳиш истакларидан келиб чиқиб, хизмат турларини ўзгартириш ва уларнинг эҳтиёжига қараб зарур хизматларни таклиф этиш;

– давлат томонидан кўрсатилаётган хизматлар учун баҳо белгилашда аҳолининг имкониятларини ҳисобга олиш.

Соҳа олдида турган бу муаммоларнинг ечимларини топиш учун амалий тадқиқотлар ўтказиб, мавжуд ҳолатни баҳолаш, ютуқ ҳамда камчиликларни аниқлаш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев "Янги Ўзбекистон Стратегияси" -Т.: "O`zbekiston" нашриёти, 2021 й. 464-б.

2. Мухаммедов М.М., Урунбаева Ю.П. ва бошқалар "Хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризмни ривожлантиришнинг назарий асослари" - С.: Зарафшон 2017 й. 299-б.

3. Мухаммедов М.М., Ю.П.Урунбаева Аҳоли турмуш даражасини шакллантириш омиллари ва ошириш истиқболлари. Рисола. "Зарафшан", 2010 й. 131-б.

4. Пардаев М.Қ. Урунбаева Ю.П. ва бошқалар Covid-19 Пандемиянинг хизмат кўрсатиш соҳасига таъсири ва уни бартараф қилиш йўллари. Мография. – Т.: "Фан ва технологиялар нашриёт-матбаа уйи", 2022 й. 516-б.

5. Урунбаева Ю.П. Хизмат кўрсатиш соҳаси ва аҳоли турмуш даражаси: ўзаро боғлиқлиги ва ривожланиш истиқболлари. Монография. Тошкент.: "ФАН", 2013 й. 156-б.

[6] 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини "Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили"да амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича илмий-услубий рисола.- Тошкент: Маънавият, 2017. -190-б.

[7] Кушнир И.В. Мировая экономика//http://www.be5.Biz/ekonomika/mo13/tech.htm